ZAMONAVIY JAMIYATDA AVLODLARARO MAS'ULIYATNING TRANSFORMATSIYASI VA UNING IJTIMOIY OMILLARI

Kubayeva Nilufar Shuhrat qizi

Navoiy davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisda zamonaviy jamiyatda avlodlararo mas'uliyatning mazmuni, namoyon bo'lish shakllari va transformatsiyasiga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy omillar tahlil qilindi. Oila institutining o'zgarishi, urbanizatsiya, raqamlashtirish, iqtisodiy munosabatlar, demografik jarayonlar hamda individual qadriyatlarning kuchayishi avlodlar o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir etuvchi muhim omillar sifatida yoritildi. Shuningdek, an'anaviy o'zaro yordam tamoyillarini zamonaviy ijtimoiy sharoitlar bilan uyg'unlashtirish va avlodlararo birdamlikni mustahkamlashning ustuvor yo'nalishlari asoslab berildi.

Kalit so'zlar: avlodlararo mas'uliyat, ijtimoiy birdamlik, avlodlar almashinuvi, oila instituti, ijtimoiy qadriyatlar, transformatsiya, raqamlashtirish, demografik o'zgarishlar, ijtimoiy himoya.

Kirish

Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy munosabatlarning yangilanishi insonlarning bir-biriga bo'lgan munosabati, oilaviy qadriyatlari va jamiyat oldidagi mas'uliyatini qayta anglash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, turli yosh guruhlari o'rtasidagi munosabatlar, katta avlodning hayotiy tajribasini yosh avlodga yetkazish, keksalarni qo'llab-quvvatlash hamda kelajak avlod manfaatlarini himoya qilish masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, avlodlararo mas'uliyatni faqat oilaviy burch yoki axloqiy majburiyat sifatida emas, balki jamiyatning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim ijtimoiy mexanizm sifatida o'rganish lozim.

Avlodlararo mas'uliyat deganda turli avlod vakillarining bir-biriga nisbatan axloqiy, ijtimoiy, iqtisodiy va ma'naviy majburiyatlarni anglashlari, o'zaro yordam ko'rsatishlari hamda jamiyatning bugungi va kelajakdagi farovonligi uchun

javobgarlikni his etishlari tushuniladi. Ushbu mas’uliyat ota-onalarning farzandlar tarbiyasidagi ishtiroki, yoshlarning keksa avlodga hurmati, oilada tajriba va qadriyatlarning uzatilishi, shuningdek, davlatning ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoya sohalaridagi siyosati orqali namoyon bo‘ladi.

Avlodlararo munosabatlarni tadqiq etishda birdamlik, o‘zaro yordam va mas’uliyat tushunchalarini bir-biridan ajratmaslik muhimdir. Biroq avlodlar o‘rtasidagi birdamlik har doim ham bir xil shaklda namoyon bo‘lmaydi. Jamiyatning iqtisodiy tuzilishi, demografik holati, turmush tarzi va qadriyatlar tizimi o‘zgargani sari avlodlararo mas’uliyatning mazmuni ham yangilanadi. Demak, uning transformatsiyasini o‘rganish bugungi ijtimoiy taraqqiyotning muhim ilmiy muammolaridan biridir.

Avlodlararo mas’uliyat transformatsiyasining nazariy asoslari

Avlodlararo mas’uliyat masalasi sotsiologiya, ijtimoiy falsafa, demografiya va axloqshunoslik fanlari doirasida o‘rganiladi. Uning nazariy asoslarini tahlil qilishda avlodlar o‘rtasidagi birdamlik, ijtimoiy aloqalar va o‘zaro majburiyatlarning tarixiy sharoitlar bilan bog‘liqligiga e’tibor qaratish zarur.

Bengtson va Roberts avlodlararo birdamlikni qarib borayotgan oilalardagi munosabatlarning muhim tarkibiy qismi sifatida talqin qilib, uning tarkibida hissiy yaqinlik, o‘zaro muloqot, qadriyatlar uyg‘unligi va amaliy yordam kabi jihatlarni ajratib ko‘rsatadilar [1]. Mazkur yondashuv avlodlararo munosabatlarni faqat birgalikda yashash yoki moddiy yordam bilan cheklab qo‘ymasdan, ularning hissiy va ma’naviy tomonlarini ham hisobga olish imkonini beradi.

Zamonaviy sharoitda avlodlararo mas’uliyatning transformatsiyasi, avvalo, uning an’anaviy shakllaridan yangi, moslashuvchan shakllariga o‘tishida namoyon bo‘ladi. An’anaviy jamiyatlarda katta oila, bir hududda yashash, umumiy xo‘jalik yuritish va qarindoshlik aloqalari o‘zaro yordamning asosiy mexanizmlari hisoblangan. Hozirgi davrda esa oila a’zolarining turli hududlarda yashashi, mehnat migratsiyasi, kasbiy faoliyatning jadallashuvi va raqamli aloqa

vositalarining keng tarqalishi munosabatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda.

Bunda munosabat shaklining o‘zgarishi mas’uliyatning butunlay yo‘qolganini anglatmaydi. Masalan, farzandlarning ota-onalari bilan bir uyda yashamasligi ularga nisbatan g‘amxo‘rlik qilmayotganini bildirmaydi. Muntazam telefonlashish, masofadan turib moddiy yordam ko‘rsatish, tibbiy xizmatlarni tashkil etish yoki zarur paytda yonida bo‘lish ham avlodlararo mas’uliyatning zamonaviy ko‘rinishlari hisoblanadi. Demak, mas’uliyatni faqat an’anaviy oilaviy turmush shakllari orqali baholash bir tomonlama xulosalarga olib kelishi mumkin.

Avlodlararo mas’uliyat transformatsiyasining asosiy ijtimoiy omillari

Avlodlararo mas’uliyatning o‘zgarishiga ta’sir etuvchi omillar ko‘p qirrali bo‘lib, ularni bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Birinchidan, oila institutidagi o‘zgarishlar avlodlararo munosabatlarning mazmuniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Oilalar tarkibining o‘zgarishi, kichik oilalarning keng tarqalishi, nikoh va farzand tarbiyasiga oid qarashlarning yangilanishi katta avlod va yoshlar o‘rtasidagi kundalik aloqalar shaklini o‘zgartiradi. Ilgari bir xonadonda bir necha avlod vakillarining yashashi o‘zaro yordamni kundalik hayotning tabiiy qismiga aylantirgan bo‘lsa, bugungi sharoitda bu vazifalarning ayrimlari oiladan tashqari tashkilotlar va ijtimoiy xizmatlar zimmasiga ham o‘tmoqda.

Ikkinchidan, urbanizatsiya va migratsiya avlodlararo aloqalarning makoniy xususiyatlarini o‘zgartirmoqda. Ta’lim olish yoki ish topish maqsadida boshqa hududga ko‘chish natijasida farzandlar va ota-onalar o‘rtasidagi bevosita muloqot kamayishi mumkin. Biroq bu jarayon yangi aloqa shakllarini ham yuzaga keltiradi. Masofaviy muloqot, pul o‘tkazmalari va muntazam tashriflar oilaviy aloqalarni saqlashga xizmat qiladi. Bunda asosiy muammo masofaning o‘zida emas, balki o‘zaro yordam va g‘amxo‘rlikning uzluksizligini ta’minlashdadir.

Uchinchidan, iqtisodiy omillar avlodlararo mas’uliyatning imkoniyatlari va chegaralarini belgilaydi. Ishsizlik, daromadlar o‘rtasidagi tafovut, uy-joy xarajatlari va mehnat bozoridagi beqarorlik yoshlarning mustaqil hayot boshlashiga, o‘z farzandlarini ta’minlashiga yoki keksa ota-onalariga moddiy yordam ko‘rsatishiga ta’sir qilishi mumkin. Shu bilan birga, keksalik davrida pensiya, tibbiy xizmat va uzoq muddatli parvarish imkoniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2023-yilgi hisobotida aholining qarishi, avlodlar o‘rtasidagi iqtisodiy tengsizlik va parvarish xizmatlariga bo‘lgan ehtiyoj zamonaviy jamiyatlar oldidagi muhim vazifalar sifatida ko‘rsatilgan [2]. Bu holat avlodlararo mas’uliyatni faqat shaxsiy daromad yoki oilaviy imkoniyatlar bilan bog‘lash yetarli emasligini ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, raqamlashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari avlodlar o‘rtasidagi muloqotga yangi mazmun olib kirmoqda. Raqamli vositalar uzoqda yashayotgan oila a’zolari o‘rtasidagi aloqalarni saqlash, tajriba almashish va kundalik yordamni tashkil etish imkonini beradi. Shu bilan birga, turli avlodlarning texnologiyalardan foydalanish darajasi bir xil emasligi raqamli tafovutni yuzaga keltirishi mumkin. Yoshlar texnologiyalarni tezroq o‘zlashtirsa, ayrim keksa insonlar elektron xizmatlardan foydalanishda ko‘makka muhtoj bo‘lishi ehtimoli mavjud. Shu sababli raqamli savodxonlikni oshirish nafaqat texnik, balki avlodlararo hamkorlikni rivojlantiruvchi ijtimoiy vazifa hamdir.

Beshinchidan, qadriyatlar va individual qarashlarning o‘zgarishi mas’uliyatning mazmuniga ta’sir ko‘rsatadi. Zamonaviy sharoitda shaxsiy mustaqillik, kasbiy o‘sish, o‘zini namoyon qilish va hayotiy tanlov erkinligi qadriyatlari kuchaymoqda. Bu jarayon ayrim hollarda an’anaviy burchlar bilan ziddiyatga kirishishi mumkin. Masalan, yoshlarning boshqa shaharda ta’lim olishi yoki kasbiy faoliyatni tanlashi oilaviy kutishlar bilan mos kelmasligi ehtimoli bor. Biroq mustaqillikni oila oldidagi mas’uliyatni inkor etish sifatida talqin qilish

to‘g‘ri emas. Aksincha, o‘zaro hurmat va kelishuvga asoslangan munosabatlar mas’uliyatning ongli ravishda qabul qilinishiga yordam beradi.

Oltinchidan, demografik o‘zgarishlar va umr davomiyligining ortishi avlodlararo munosabatlarning ahamiyatini kuchaytirmoqda. Aholi tarkibida keksa yoshdagilar ulushining ortishi parvarish, tibbiy xizmat, pensiya ta’minoti va ijtimoiy faollik masalalarini dolzarb qiladi. BMT hisobotida keksalarni qo‘llab-quvvatlash tizimlarini takomillashtirish va avlodlararo tenglikni ta’minlash zarurligi ta’kidlangan [2]. Shu nuqtayi nazardan, keksalarni faqat yordam oluvchi qatlam sifatida ko‘rish biryoqlama yondashuvdir. Ular ham farzand tarbiyasi, hayotiy tajriba uzatish, madaniy merosni saqlash va jamoat hayotida ishtirok etish orqali jamiyat rivojiga hissa qo‘shadilar.

O‘zbekiston jamiyatida avlodlararo mas’uliyatning o‘ziga xos jihatlari

O‘zbekiston jamiyatida avlodlararo mas’uliyat oilaviy qadriyatlar, qarindoshlik aloqalari, mahalla instituti va kattalarga hurmat tamoyillari bilan chambarchas bog‘liq. Ota-onaga g‘amxo‘rlik qilish, farzandlarni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash, qarindoshlar bilan aloqalarni saqlash va oilaviy an’analarni davom ettirish ijtimoiy hayotda muhim o‘rin tutadi. Ushbu qadriyatlar avlodlar o‘rtasida ishonch va o‘zaro yordamni mustahkamlash uchun katta imkoniyat yaratadi.

Shu bilan birga, ta’lim olish va bandlik maqsadida boshqa hududlarga ko‘chish, mehnat migratsiyasi, shaharlashuv hamda yoshlarning hayotiy rejalari o‘zgarishi avlodlararo munosabatlarni yangicha tashkil etishni talab qilmoqda. Masalan, ota-onalar va farzandlar o‘rtasidagi munosabatlarda an’anaviy hurmat bilan bir qatorda, yoshlarning mustaqil qaror qabul qilish huquqi va shaxsiy chegaralarini ham e’tirof etish muhimdir.

Bunda avlodlararo mas’uliyatni faqat yoshlarning kattalar oldidagi burchi sifatida tushunish yetarli emas. Mas’uliyat o‘zaro xususiyatga ega: ota-onalar farzandlarning ta’lim olishi, kasbiy rivojlanishi va mustaqil hayotga tayyorlanishi uchun sharoit yaratadi; yoshlar esa imkoniyatlari doirasida katta avlodni qo‘llab-

quvvatlaydi. Davlat va jamiyatning vazifasi ushbu munosabatlarni qo‘llab-quvvatlaydigan ijtimoiy sharoitlarni yaratishdan iborat.

Shuningdek, parvarish vazifalarining faqat ayollar zimmasiga yuklanishi avlodlararo mas’uliyatning adolatli taqsimlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli oilada g‘amxo‘rlik va tarbiya vazifalarini oila a’zolari o‘rtasida oqilona taqsimlash, erkaklarning parvarish jarayonidagi ishtirokini kuchaytirish va zarur hollarda professional ijtimoiy xizmatlardan foydalanish muhimdir. Bunday yondashuv oilaviy birdamlikni saqlagan holda, alohida shaxs zimmasidagi ortiqcha yukni kamaytirishga yordam beradi.

Avlodlararo mas’uliyatni mustahkamlash yo‘nalishlari

Avlodlararo mas’uliyatning samarali shakllanishi uchun, birinchi navbatda, oilada o‘zaro hurmat, ochiq muloqot va hamkorlik muhitini rivojlantirish zarur. Oilaviy tarbiya jarayonida bolalarga kattalarni hurmat qilish bilan bir qatorda, boshqa insonlarning ehtiyojlarini tushunish, mas’uliyatni bo‘lishish va kelishmovchiliklarni muloqot orqali hal etish ko‘nikmalarini singdirish lozim.

Ikkinchidan, ta’lim muassasalarida avlodlararo hamkorlikka yo‘naltirilgan loyihalarni rivojlantirish maqsadga muvofiq. Keksalarning hayotiy tajribasini o‘rganish, mahalliy tarix va oilaviy xotiralarni qayd etish, turli yosh guruhlari ishtirokidagi ijtimoiy loyihalar avlodlar o‘rtasidagi o‘zaro tushunishni mustahkamlashi mumkin.

Uchinchidan, keksalarni qo‘llab-quvvatlash tizimi faqat oilaviy g‘amxo‘rlikka tayanib qolmasligi kerak. Ijtimoiy xizmatlar, tibbiy yordam, kunduzgi parvarish markazlari va uy sharoitida ko‘rsatiladigan xizmatlarning rivojlanishi oilalarning imkoniyatlarini kengaytiradi. Bunday tizim oilaning mas’uliyatini bekor qilmaydi, aksincha, uni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash bilan to‘ldiradi.

To‘rtinchidan, raqamli savodxonlikni oshirish orqali avlodlar o‘rtasidagi texnologik tafovutni kamaytirish lozim. Yoshlarning keksa oila a’zolariga elektron

xizmatlardan foydalanishni o‘rgatishi nafaqat amaliy yordam, balki o‘zaro tajriba almashishning ham samarali shaklidir.

Beshinchidan, ijtimoiy siyosatda avlodlararo adolat tamoyiliga e’tibor qaratish zarur. Bunda bolalarning sifatli ta’lim va sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari, mehnatga layoqatli aholining munosib bandligi hamda keksalarning iqtisodiy va ijtimoiy himoyasi bir-birini to‘ldiruvchi vazifalar sifatida qaralishi kerak. Avlodlararo mas’uliyatning barqarorligi faqat axloqiy chaqiriqlarga emas, balki real ijtimoiy imkoniyatlarga ham bog‘liq.

Xulosa

Zamonaviy jamiyatda avlodlararo mas’uliyatning transformatsiyasi oilaviy munosabatlar, iqtisodiy sharoitlar, demografik jarayonlar, raqamlashtirish va qadriyatlar tizimidagi o‘zgarishlar bilan uzviy bog‘liq. Ushbu jarayon avlodlar o‘rtasidagi munosabatlarning yo‘qolishini emas, balki ularning mazmuni va namoyon bo‘lish shakllari yangilanayotganini anglatadi. An’anaviy o‘zaro yordam shakllari zamonaviy aloqa vositalari, ijtimoiy xizmatlar va yangi oilaviy kelishuvlar bilan to‘ldirilmoqda.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, avlodlararo mas’uliyatni faqat alohida shaxsning axloqiy burchi bilan izohlash yetarli emas. Uning amalga oshishi oilaning iqtisodiy imkoniyatlari, davlatning ijtimoiy siyosati, ta’lim tizimi, mahalla va jamoatchilik institutlari faoliyatiga ham bog‘liq. Shu sababli avlodlararo birdamlikni mustahkamlashda o‘zaro hurmat, mas’uliyatning adolatli taqsimlanishi, ijtimoiy himoya va avlodlar o‘rtasidagi muloqotni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, avlodlararo mas’uliyatning zamonaviy talqini an’anaviy qadriyatlarni saqlash bilan birga, shaxsiy mustaqillik, teng imkoniyatlar va ijtimoiy adolat tamoyillarini uyg‘unlashtirishni talab qiladi. Bunday yondashuv jamiyatda ijtimoiy birdamlikni mustahkamlash, katta avlod tajribasini kelajak avlodga

yetkazish va avlodlar manfaatlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bengtson V. L., Roberts R. E. L. Intergenerational Solidarity in Aging Families: An Example of Formal Theory Construction // Journal of Marriage and the Family. – 1991. – Vol. 53, No. 4. – P. 856–870. – DOI: https://doi.org/10.2307/352993.
2. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. World Social Report 2023: Leaving No One Behind in an Ageing World. – New York: United Nations, 2023. – URL: https://desapublications.un.org/publications/world-social-report-2023-leaving-no-one-behind-ageing-world.
3. United Nations Economic Commission for Europe. Intergenerational Family Relationships in Ageing Societies. – Geneva: United Nations, 2010. – ECE/WG.1/11. – URL: https://unece.org/population/publications/intergenerational-family-relationships-ageing-societies-2010.
4. Thijssen P. Intergenerational Solidarity: The Paradox of Reciprocity Imbalance in Ageing Welfare States // The British Journal of Sociology. – 2016. – Vol. 67, No. 4. – P. 592–612. – DOI: https://doi.org/10.1111/1468-4446.12221.
5. Daatland S. O., Herlofson K. ‘Lost Solidarity’ or ‘Changed Solidarity’: A Comparative European View of Normative Family Solidarity // Ageing & Society. – 2003. – Vol. 23, No. 5. – P. 537–560. – DOI: https://doi.org/10.1017/S0144686X03001272.
6. Mamarayemova G. F. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning oiladagi avlodlararo munosabatlardagi ahamiyati // Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Vol. 2, № 9 (Special). – B. 456–460. – URL: https://erus.uz/index.php/er/article/view/3784.